УДК 811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.2.35

ПЕРЕКЛАД ІДІОМАТИЧНИХ ВИРАЗІВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

TRANSLATION OF IDIOMATIC EXPRESSIONS: THEORETICAL ASPECTS

Зубенко О.В.,
orcid.org/0000-0001-5435-5817
асистент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Донецького національного університету імені Василя Стуса

У статті з'ясовано теоретичні аспекти адекватного перекладу ідіоматичних одиниць англійської мови, адже в них віддзеркалюється національний характер народу, збережено багатовікову культуру та надбання з усіх сфер життєдіяльності людини. Активне засвоєння ідіом та вміння коректно вживати їх у мовленні, правильно відчуваючи стилістичний аспект, є необхідним для кожного, хто опановує мову. Мета роботи – визначити теоретичні аспекти перекладу ідіоматичних виразів шляхом аналізу їх структурно-семантичних особливостей, звертаючи увагу на національну своєрідність в англійській мові та засоби їхньої передачі українською мовою. Об'єкт дослідження – ідіоматичні одиниці в англійській мові. Предмет дослідження – теоретичні аспекти перекладу ідіом з англійської мови на українську. Методи дослідження: систематизація, порівняння, аналіз, функціональний, конструктивний, стилістичний, описовий та метод перекладу. Ідіоми – це одиниці постійного контексту, що характеризуються цілісністю значення. Їм характерна образність та експресивність. Вони поділяються на ідіоми, які не можна змінювати зовсім;

ідіоми, що є фіксованими в окремих частинах, а в інших словосполучення є вільним; ідіоми, які дозволяють лише окремі зміни у своїх нефіксованих частинах. Найбільш проблемним залишається питання щодо адекватного перекладу ідіом з мови оригіналу. Адекватний переклад – це відтворення єдності змісту і форми оригіналу засобами іншої мови. Основними типами перекладу ідіоматичних одиниць є дослівний, еквівалентно-повний, еквівалентно-неповний та описовий. Для адекватного перекладу англійських ідіом необхідно враховувати також образний, наочний, емоційний, стилістичний та етнічно-національний компоненти. Перспектива подальших досліджень полягає в аналізі особливостей, що стосуються перекладу ідіоматичних одиниць на заняттях з вивчення англійської мови для студентів закладів вищої освіти.

Ключові слова: ідіома, адекватний переклад, дослівний переклад, еквівалентно-повний переклад, еквівалентно-неповний переклад, описовий переклад, англійська мова.

The article represents theoretical aspects about the adequate translation of idiomatic English units as they reflect the national character of the people and contain heritage from all spheres of human life. Active use of idioms correctly in speech, feeling the stylistic aspect, is necessary for everyone who masters the language. The study aim is to determine the theoretical aspects about translation of idiomatic expressions by analyzing their structural and semantic features, paying attention to the national identity in English and the means of their handing in Ukrainian. The study object is idiomatic units in English. The study subject is theoretical aspects about translation of idioms from English into Ukrainian. Research methods: systematization, comparison, analysis, translation; functional, constructive, stylistic, and descriptive methods. Idioms are units of constant context with meaning integrity. They are characterized by imagery and expressiveness. They are divided into idioms that cannot be changed at all; idioms that are fixed in some parts, and others the phrase is free; idioms with changes in their unfixed parts. The most problematic issue is the adequate translation of idioms from the original language. Adequate translation is the reproduction of the unity of content and form of the original through another language. The main types of translation of idiomatic units are literal, equivalent-complete, equivalent-incomplete and descriptive. For an adequate translation of English idioms it is necessary to take into account the figurative, visual, emotional, stylistic and ethnic-national components. The prospect of further research is to analyze the features related to the translation of idiomatic units at English language classes for students of higher education.

Key words: idiom, adequate translation, literal translation, equivalent-complete translation, equivalent-incomplete translation, descriptive translation, English.

Постановка проблеми. XXI століття вимагає інтенсивності міжкультурної комунікації, що зумовлює активне вживання сталих структур та необхідність детального дослідження способів передачі значення через їх адекватний переклад. Проблема рівнозначного перекладу ідіом завжди була актуальною, тому що наявна певна асиметричність у співвідношенні значень складових ідіоми та значення самого вислову, і тому інколи складно зберегти специфіку ідіоми з етномаркованим компонентом, перекладаючи її на іншу мову. Адже, в ідіоматичних виразах віддзеркалюється національний характер народу, збережено багатовікову культуру та надбання з усіх сфер життєдіяльності людини. Активне засвоєння ідіом та вміння коректно вживати їх у мовленні, правильно відчуваючи стилістичний аспект, є необхідним для кожного, хто опановує мову. Ідіоматичні одиниці віддзеркалюють світобачення та розуміння світу носіїв мови та їх культуру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням особливостей перекладу ідіоматичних виразів англійської мови займалося багато видатних перекладознавців: В. П. Жуков, В. Н. Телія, Н. М. Шанський, В. В. Виноградов, Н. Н. Амосова та багато інших. Так, І. В. Корунець, Б. М. Ажнюк, Р. П. Зорівчак сформулювали головні способи передачі значення ідіом різних видів. С. Г. Тер-Мінасова, В. П. Жуков, М. А. Леонідова, А. М. Чепасова, Л. А. Булаховський, В. Н. Телія запропонували свої класифікації сталих одиниць. Однак питанню теоретичних особливостей перекладу ідіоматичних структур, які вживаються у сучасних підручниках для вивчення англійської мови високого рівня приділено недостатньо уваги, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Мета роботи – визначити теоретичні аспекти перекладу ідіоматичних виразів шляхом аналізу їх структурно-семантичних особливостей, звертаючи увагу на національну своєрідність в англійській мові та засоби їхньої передачі українською мовою. Об’єкт дослідження – ідіоматичні одиниці в англійській мові. Предмет дослідження – теоретичні аспекти перекладу ідіом з англійської мови на українську. Матеріалом дослідження стали ідіоматичні вирази з навчального комплексу High Note 4 та 5, що призначений для студентів із високим рівнем володіння англійською мовою. Методи дослідження: систематизація, порівняння, аналіз, функціональний, конструктивний, стилістичний, описовий та метод перекладу.

Виклад основного матеріалу. Термін *ідіома* походить від давньогрецького слова «ídiōma», що означає *особливість, своєрідність*. Виділяються два основні погляди на ідіоматичні одиниці – так звані «широкий підхід» та «вузький підхід». Згідно з останнім, ідіомами вважається лише такі «стійкі словосполуки, семантика яких не виводиться зі значень її складників, а інтегрована ними формально; виникає внаслідок утрати мотиваційних відношень» [7, с. 173].

Сучасна наука протягом довгого часу називала ідіоми «фразеологічними зрощеннями» за термінологією відомого мовознавця В. В. Виноградова, який розподілив фразеологічні одиниці на фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення [12].

У. Вайнрайх трактує ідіому як фразеологічну одиницю, що складається принаймні з двох компонентів, в яких існує можливий вибір зворотних контекстуальних підсмислів [20, с. 4]. Ф. Хаузхольдер називає ідіому основною або елементарною одиницею, за допомогою якої будуються речення [17, с. 235]. І. Арнольд визначає ідіому як словосполучення, значення якого важко або неможливо вивести з компонентів, якщо їх розглядати окремо і пропонує замінити терміном «стійкий вираз», який, на її думку, є більш точним і краще відображає природу сталого утворення [11, с. 141]. Ч. Хоккет використовує термін ідіома для таких лексикографічних і синтаксичних явищ, значення яких не можна вивести з їх структури [16, с. 171]. У найбільш загальному розумінні, на думку О. Селіванової, ідіоматичність позначає «властивість мовних одиниць формувати цілісне значення не із суми значень її складників або незалежно від них» [7, с. 173]. На нашу думку, ідіоми – це одиниці постійного контексту, що характеризуються цілісністю значення.

Усім ідіоматичних одиницях характерна образність та експресивність. І. В. Арнольд під експресивністю розуміє таку властивість тексту або частини тексту, яка передає значення із збільшеною інтенсивністю, яка виражає внутрішній стан мовця і має своїм результатом емоційне або логічне підсилення, яке може бути, а може і не бути, образним [10, с. 16]. Експресія – це не тільки емоційна якість мовлення, завдяки якій воно набуває стилістичної маркованості і стає спроможним передати певний нетривіальний зміст, але й складна стилістична категорія, що спирається на цілий комплекс психічних, соціальних та лінгвістичних чинників і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного [9, с. 115].

В. Колінз зазначає, що вивчаючи ідіоми, завжди маєш справу з двома найголовнішими проблемами. Перша – проблема походження. Як зауважує Парсел Сміт, навіть фахівці не в змозі чітко і впевнено пояснити значення численних ідіоматичних виразів. По-друге, існує проблема зв'язку між походженням та поточним використанням. Часто стає необхідним, при вивченні ідіоми, наявне значення якої зрозуміло і широким загалом використовується правильно, визнати, що зв'язок між походженням та значенням не є відомим [15, с. 11].

Дж. Сейдл та У. Макморді [14] класифікують ідіоми на: ідіоми, які не можна змінювати зовсім (fixed idioms); ідіоми, що є фіксованими в окремих частинах, а в інших словосполучення є вільним; ідіоми, які дозволяють лише окремі зміни у своїх нефіксованих частинах.

Вважаємо, що найбільш проблемним залишається питання щодо адекватного перекладу ідіом з мови оригіналу.

Переклад є цілеспрямованою лінгвопсихоментальною діяльністю особистості перекладача як рекреативної системи, що поєднує в одному перетворювальному процесі дві фази: інтерпретацію оригінального тексту та породження на підставі цієї інтерпретації тексту-перекладу. При цьому перша фаза передбачає «рефлексивне розуміння перекладачем світу смислів адресанта оригінального тексту, його програми інтерпретації для читача оригіналу, ступеня цінності текстової інформації та співвіднесеності її з вихідною культурою й буттям. Друга фаза є зіставленням внутрішньо висловленої рефлексії перекладача з кодом іншої мови з урахуванням універсуму іншої культури й інтеріорізованого буття іншого етносу [7, с. 452].

Переклад – це вид мовного посередництва, який цілком орієнтований на оригінал. Переклад є іншомовною формою існування повідомлення, яке містить оригінал. Завдання перекладу полягає у забезпеченні такого рівня міжкультурної комунікації, при якому текст, який утворюється в мові реципієнта міг би виступати як повноцінна комунікативна заміна оригіналу і ототожнюватися реципієнтами перекладу з оригіналом у функціональному, структурному і змістовному відношеннях [13, с. 114].

Головними проблемами сучасного перекладознавства є: розробка понять еквівалентності, установлення типів еквівалентності й чинників їхнього балансу при перекладі, визначення перекладацьких стратегій, аналіз засобів прагматичної адаптації при перекладі, виділення й класифікація помилок при перекладі, засоби компенсації лакун тощо. Для вирішення цих завдань перекладознавство використовує загальнолінгвістичні методи і створює свої власні: трансформаційний та дистрибутивний аналіз, герменевтичний метод (метод тлумачення глибинного смислу текстів та їхніх перекладів шляхом досліджень структури й семіотичної природи мови, вивчення історичних, філософських, релігійних та інших даних, пов'язаних із конкретним типом літературного твору) [7, с. 81].

Будь-який переклад виконує як інформаційну, так і творчу функції. У випадку перекладу ідіоматичних виразів творча відіграє головну роль. Важливе місце займають фонові знання перекладача, адже не маючи ерудованості і достатніх для перекладу знань у різних галузях життєдіяльності людини, неможливо досягнути адекватності у перекладі сталих виразів.

Адекватний переклад це відтворення єдності змісту і форми оригіналу засобами іншої мови. Адекватний переклад враховує як змістову так і прагматичну еквівалентність, не порушує при цьому ніяких норм, є точним і без усіляких неприпустимих перекручувань змісту. Адекватний переклад має оціночний характер та веде за собою поняття повноцінності перекладу, яка полягає у створенні функціональних відповідників в мові перекладу та передбачає рівновагу між змістом і формою. Дослівна передача окремо взятих елементів не може вважатися повноцінною передачею цілого [3].

Для досягнення максимальної адекватності при перекладі ідіоматичних виразів з англійської на українську мову перекладач повинен вміти скористатися різними видами перекладу:

1. Еквівалент, тобто наявний в українській мові адекватний фразеологічний зворот, що співпадає з англійським за змістом і за образною основою.

2. Аналог, тобто такий український стійкий зворот, який за значенням адекватний англійському, але образно повністю або частково відрізняється від нього.

3. Описовий переклад – передача сенсу англійського звороту вільним словосполученням. Він застосовується тоді, коли в українській мові відсутні еквіваленти та аналоги.

4. Антонімічний переклад – передача негативного значення за допомогою стверджувальної конструкції або навпаки.

5. Калькування – застосовується в тих випадках, коли перекладач хоче виділити образну основу фразеологізму, або коли англійський зворот не може бути переведений за допомогою інших видів перекладу.

6. Комбінований переклад. У тих випадках, коли український аналог не повністю передає значення англійського фразеологізму або ж має інший специфічний колорит місця і часу, дається калькований переклад, а потім йде описовий переклад та український аналог для порівняння [6, с.16].

Перекладаючи сталі словосполучення, важливо пам'ятати, що насамперед необхідно точно відтворити їхню смислову функцію та стилістичну забарвленість. Методологічним базисом більшості робіт, присвячених перекладу таких одиниць, є принцип наявності або відсутності в мові перекладу відповідників стійким сполученням слів вихідної мови [5, с. 15].

Еквіваленти можуть бути абсолютними й відносними. Абсолютні еквіваленти сталих словосполучень збігаються з оригіналом у всіх аспектах: граматичному, лексичному та стилістичному [1, с. 401]. Відносні еквіваленти сталих словосполучень, які цілком збігаються з оригіналом за значенням і стилістичним маркуванням, мають деякі розбіжності з оригіналом. Ці розбіжності можуть бути граматичними (категорія числа, порядок слів та ін.) або лексичними [1, с. 79].

У процесі ознайомлення з ідіоматичними висловлюваннями можна використовувати різноманітні способи семантизації: перекладні та безперекладні. Перекладні способи розкриття значень англійських фразеологічних одиниць включають: однослівний переклад, багатослівний переклад, пофразовий переклад, тлумачення значення або пояснення ідіоми рідною мовою. До безперекладних способів розкриття значень англійських фразеологічних одиниць відносяться: наочна семантизація – демонстрація малюнків, картин, жестів; мовна семантизація – за допомогою контексту, ілюстративного речення, зіставлення однієї ідіоми з іншою відомою раніше; дефініція – опис значення фразеологічного виразу за допомогою уже відомих слів [8, с. 117].

Поділяємо думку вчених щодо основних типів перекладу ідіом [5, с. 129]:

1. Дослівний (слово в слово відповідає першоджерелу або мові оригіналові; абсолютно точний, буквальний). Це своєрідний влучний вислів, що стисло та образно передає думку й став загальновживаним. Наприклад,

time is money *час – це гроші*

Під час вивчення ідіоматичних одиниць на заняттях англійської мови зі студентами закладів вищої освіти варто наголосити, що такий спосіб може бути застосований в тому випадку, якщо в результаті калькування отримаємо вираз, образність якого легко сприймається українським читачем та не створює враження непридатності загальноприйнятим нормам української мови. Іноді при дослівному перекладі англійської ідіоми використовують вставні слова: як говориться, як кажуть; ніби підкреслюючи цим, що ідіома перекладена дослівно. Дослівний переклад не використовує готові ідіоми, які є у мові перекладу, а кожного разу створює нове образне сполучення зворот, чужий рідній мові, хоча і зрозумілий [4].

2. Еквівалентно-повний. У мові перекладі наявний ідіоматичний вираз із таким самим значенням, як і у мові оригіналу. Тобто такий еквівалент, який повністю відповідає не лише значенню фразеологізму мови оригіналу, але і його внутрішній формі. Наприклад,

from rags-to-riches	*з грязі в князі*
a leopard cannot change its spots	*горбатого могила виправить*
whatever floats your boat	*чим би дитя не бавилось, аби не плакало*

На такий тип перекладу, як на найбільш адекватний, варто звертати увагу студентів закладів вищої освіти, що опановують англійську мову.

3. Еквівалентно-неповний. Цей спосіб полягає у пошуку відповідного еквівалентного сполучення у мові перекладі з таким же значенням, але з іншою внутрішньою формою. Наприклад,

to jump down someone's throat	*перебити, «заткнути рота»*
put by for rainy day	*відкласти на чорний день*
break the ice	*розрядити атмосферу*
fire questions at sb	*«закидати» когось запитаннями*

Як свідчить наш практичний досвід у сфері перекладання ідіоматичних одиниць, кількість образних ідіом, які співпадають по змісту та образності в англійській та українській мовах, порівняно невелика. Значно частіше виникає необхідність використовувати українську ідіому, аналогічну за змістом англійській, але в основі інший образ.

4. Описовий. Описовий переклад використовується у тих випадках, коли вищеназвані способи неможливі, однак при ньому зникає своєрідність, образність та емоційність. Наприклад,

dark horse	*невідомий раніше кандидат*
piece of cake	*щось дуже просте, що не вимагає зусиль*
crunch time	*найбільш напружений час перед складанням проєкту, екзамену*

Якщо англійська ідіома не має в українській мові еквіваленту або аналогу, а дослівний переклад міг би привести до малозрозумілого буквалізму, перекладачеві необхідно відмовитись від передачі образності та використовувати описовий переклад – з поясненням змісту ідіоматичні одиниці за допомогою вільного сполучення слів [2].

Важливу роль у процесі перекладу ідіоматичних виразів відіграють контекстуальні заміни. Вони полягають в тому, що перекладач намагається знайти таку українську ідіому, яка хоча і не відповідає за значенням англійській, але з достатньою точністю передає її зміст у даному конкретному контексті [5, с. 129].

Вибір прийомів перекладу ідіоматичних одиниць залежить також і від наявності або відсутності національного забарвлення. Для адекватного перекладу англійських ідіом необхідно враховувати образний, наочний, емоційний, стилістичний та етнічний компоненти.

Висновки. Справжнє володіння мовою – це уміння говорити вільно, передаючи свої думки невимушено і використовуючи сталі мовні одиниці доречно. Саме ідіоматичні вирази дають можливість висловлювати емоції та почуття на рівні носія мови. Експресивність виступає головною характерною рисою ідіом. Слова-компоненти ідіоматичного сполучення втрачають своє власне семантичне значення, набуваючи зовсім відмінного денотативного значення, у якому зберігається емоційна пам'ять народу, його історичний досвід та культура. Тому, перекладаючи ідіоматичні сполуки, дуже важливо зробити правильний вибір прийомів і способів для адекватного перекладу, використання яких допомогло б досягти повноти стилю та оптимального варіанту вираження семантики значення.

Перспектива подальших досліджень полягає в аналізі особливостей, що стосуються перекладу ідіоматичних одиниць на заняттях з вивчення англійської мови для студентів закладів вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник. К. : Т-во «Знання», 2005. 1056 с.

2. Бондаренко О. М., Радзієвська О. В. До проблеми перекладу англійських фразеологізмів. URL: http://enpuir.npu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/14697/Bondarenko_Radziievska.pdf?sequence=1&isAllowed=y .

3. Гаврилюк А. П. Соціокультурні особливості англійських та німецьких фразеологізмів та способи їх перекладу українською мовою. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/288816037.pdf.

4. Гомзякова О. Ю. Основні шляхи перекладу англійських фразеологізмів. URL: https://www.int-konf.org/uk/2013/nauka-i-zhittya-suchasni-tendentsiji-integratsiya-u-svitovu-naukovu-dumku-23-25-05-2013/303-gomzyakova-o-yu-osnovni-shlyakhi-perekladu-anglijskikh-frazeologizmiv.

5. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. Л. : Вища школа, 1983. 156 с.

6. Свешнікова О. В. Особливості перекладу фразеологічних одиниць англійської мови на українську. *Прикладна лінгвістика 2014: проблеми та рішення*. 2014. С. 15–17.

7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

8. Сокальська Ю. О. Методичні прийоми для вивчення ідіом англійської мови. *Молодий вчений.* 2019. № 1 (65). С. 115–119.
9. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. К., 1984. 166 с.
10. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язик. М. : Флинта, 2002. 384 с.
11. Арнольд И. В. Лексикология современного английского язика. М.: Флинта, 2012. 376 с.
12. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. *Избранные труды. Лексикология и лексикография.* М. : Наука, 1986. С. 140–161.
13. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. М. : ЭТС. 2000. 192 с.
14. Сейдл Дж. Идиомы английского языка и их употребление. М. : Высшая школа, 1993. 266 с.
15. Collins V. H. A Book of English Idioms with Explanations. London : Longmans, 1980. 258 p.
16. Hockett Ch. A Course in Modern Linguistics. New York : Macmillan, 1998. 364 p.
17. Householder F. On Linguistic Primes. London : Word, 1989. 347 p.
18. Roberts R., Krantz C., Edwards L. High Note 4. Harlow : Pearson Education Limited, 2019. 200 p.
19. Roberts R., Edwards L. High Note 5. Harlow : Pearson Education Limited, 2021. 190 p.
20. Weinreich U. Problems in the Analysis of Idioms. Los Angeles : University of California Press, 1984. 238 p.